

IV. Manchester Guardian եւ Հայաստան
Մնացեալ շաբաթական ընթացքին
հայտնուող «Մէնչըսթըր Կարտիքըն»-ի
էջերը լիցան էին հայտական լարե-
րով, Սպասական թերթը իր էջեր
լայն բացեր է մէկ երկու թղթա-
կիցներէ, որոնք օրէ օր կը հազար-
դէն Հայաստանից հասած շարքերի,
բռնի տեղափոխութիւններէ եւ երի-
տասարդ թիւրքերէն ի գործ պըր-
տած անօրինակ ստորագրութիւն
բը: Օրիորդ Բապինտըն էլ անցեալ
օր թերթերին ա. պղծ մի նոր կոչ
հազարդ երկու Մանագկերաւն եւ գա-
նէն հայերի միահամուռ գողթի
կսկծալի մանրամասնութիւնները, եւ
խնդրելով միայն նպատակ հայ պաղ-
թականներին: Օր. Բապինտըն կա-
ռաջարկէ նաեւ կաղծակերպել մի
նոյնական օր լոնտոնի մէջ, ինչպէս
կաղծակերպուած են Ֆրանսական օր,
ռուսական օր, սերպական եւ այլն օրեր
եւ հրաւեր կը կարգայ համակիրնե-
րին թղթակցել այդ մասին եւ յայտ-
նել կարծիքներ: Այս առթով
գերջէն:

Թիւններ՝ իրեն պատանդ, բազմաթիւ ֆարգեր, ամենից զէջը՝ ընդարձակ շրջանների բնակիչների տեղափոխութիւնը և

Խորագրականը կը շարունակէ սանձաւած ոճով նկարագրել հայա-ժանքների մանրամասները՝ տեղափոխութեան, տառապանքների, նիւթական կորստանքների վերաբերեալ Դաշնակցներին թիւրք կառավարութեան ըրած սպառնալիքներէն անհրաժեշտ ետք, կը շարունակէ.

Երբ վերջնայ պատերազմը և Դաշնակցները սանձեն թիւրքիս, յին, անոնք այն մասնակի կարող են հարկադրել իրենց յայտարարած պատիժը. բայց մինչև այդ, շարգերը կարող են շարունակուիլ աւելի սաստիկ շափերով. Այժմ միմիայն թիւրքի Դաշնակցները և չէզոք պետութիւնները կարող են ճշմարիտ գործ գնել թիւրք կառավարութեան վրայ հայերի դէմ այժմ գործուած ռճրի ամենազարգացած գիծերէ մէկն է գերմանացի սպանների և պաշտօնականների աչք փակելը. Չէ կարելի առ այժմ խօսել գերման կառավարութեան պատասխանատուութեան մասին. բայց նա կարող է թիւրքի քիսիւն տառնորդի մի լուսագոյն ընթացքի իմէ Գերմանիա ի գործ չգնէ իր ազդեցութիւնը այդ նպատակին համար, նա կը լինի մասնակից թիւրքական սօսին. Ճիշդ է որ հայկական հարցի պատմութեան մէջ Գերմանիան միշտ գոհացած է նախաձեռնութիւնը արշններին թողնելով, բայց այժմ նա կարող է ստանձնել շարգերի պատասխանատուութիւնը, զորս պաշտօնեցեալ համար ինք միայն անի իշխանութիւն. Այս հարցի պատասխանը կախում ունի գուցէ չէզոք երկրների և մասնաւորապէս Միացեալ Նահանգաց հանրային կարծիքէն. Պոլսի ամերիկեան դեսպանն ու Մոսկուի ամերիկեան թիւրք խելքի բերել և ոչ ոք կարող է աւելին ընել. բայց այժմ որ ճանապարհը կանցնի Պէրլինով, պատահութիւն կայ ամերիկեան կառավարութեան — կամ գէթ ամերիկեան ժողովրդին համար՝ փորձելու ամեն ջանք.

Գերման. Ամերիկացիներ շատ կը ճշմարիտ ցուցնելու իրենց հաւատարմութիւնը գէպի իրենց մայր հայրենիք և գէպի մարդկութիւնը. իրենց անկեղծութեան ինչ աւելի լաւ ապացոյց կարող էին տալ քան պնդելով որ գերման կառավարութիւնը ի գործ գնէ իր ազդեցութիւնը՝ զայրեցնելու համար հայ կական շարքեր և հալածանքները. Միմիայն հանրային կարծիքն է որ կարող է յաւանդանել այդպիսի մի ազդեցութիւն և ոչ մի կարծիք չունի ա-

ւելի կշիռ գերման կառավարութեան համար քան Գերման. Ամերիկացիներու կարծիքը և

Ա. Ս.
(Ճարտահանկերի)

ՎԵՑ ՕՐ

1

Վեալաւառն Զիւթի ծայրին մեկը հանգիւցեցին երկու երիտասարդ արձակցի-ներ, որոնք վանից էին վերադառնում. նրանք քայլում էին ծանր և անփութ կարճիկ գուրս էին կրել ման գալուստի.

— Բարեւ ձեզ, — ասացի ես և ձիւ կանգնեցին.

— Աստուծոյ բարին, — պատասխանեցին նրանք նոյնպէս կանգնելով.

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ չկայ վաճառ, — հարցրի ես.

— Վաճառ, ոկի բան չկայ, մեռակ էսօր կէսօրին դուրս կանչել տիկն, որ ամեն մարդ քաշի. Մենք էլ շուտ եկանք, որ էրթանք գեղ իմաց տանք և մեր դիւթ թողարուք տեսնենք.

Այս լռելով, ես էլ չէի կրնում, ի՞նչ բանէ համար չհարցրի. ամեն բան պարզ էր. մենք գտնուած էինք պատերազմական գործողութիւնների վայրը, որտեղ մարդս իւրաքանչիւր վայրկեան նորանոր անակընկալների է հանդիպում, նորանոր փոփոխութիւնների է ենթարկուած.

Արձակեցիները, որքան այս լուրը տան և անտարբերութեամբ արտայայտեցին, նոյնքան և աւելին ես ասեմ և անտարբեր ընդունեցի, բայց այդպէս չէր իմ վանցի ընկերը. նա իսկոյն սլացաւ իսկոյն, նրա ուրախ գէմքը մարտից և նրա ձեռքերը նորից շափ շառախաթիւնը իսկոյն կ'ընէր.

Իսկոյն մարդը այնքան ընկճեց, այնքան փոխեց այդ լուրն տանելուց յետոյ, որ ես իսկոյն նրան և ձեռք մտնեցի ընդ ընդ հարցրի.

— Ինչո՞ւ ես մտածում, ի՞նչ պատահեց, պատմարդ եղիր, ամօթ է, այդպէս շուտ չեն ընկճում.

— Այս շառախաթիւնը ինչ, միայն տխուր հայեացքով նայեցի դէմքիս և զուգար շարժելով՝ ասաց.

— Ինչու չէ՞, մէկ հոգի ես, անվախ և համարձակ կըլլամ, բայց դուք իմ գրու-թեան մէջ ալ մտէք. երկու քայրերս տի-ֆով հիւանդ են, կիկն հիւանդ է, մայրս հիւանդ է. այդ ամենից յետոյ, ունեմ երկու փոքրիկ երեխաներ, դէ՛ արի՛ ու գրանց ազատիր. ի՞նչպէս ազատեմ, ոչ անասուններ ունեմ, ոչ սայլ ունեմ, ոչ ձիեր ունեմ. մէկ ամբողջ հիւանդ և քաղ-մաթիւ ընտանիքի համար միայն այս ձին է, իսկ սրանով ի՞նչ կրնամ ընել:

— Քուսակաւաւեալ իրաւունք չունես, — ասացի ես աւելի խիստ և անխնայ տոնով, — ձեր ընտանիքը քաղաքութիւն չէ կազմում, վանեցիների կէս մասը այդ գրութեան մէջ է. եթէ նրանք մի էլք կը գտնեն այդ անկանիկ գրութիւնից ազատ-ւելու համար՝ դուք էլ գրանցից մէկը կը լինէք, մի՞ յաւանդուեալ.

Իմ խօսքերը ոչ մի ազդեցութիւն չա-րին վանցի ուղեկցիս վրայ, նա նորից լուռ էր և մտախոհ, ես էլ լռեցի և խոր-հրդաւորութիւնը կատարեալ եղաւ. Մենք նոյն ընթացքով գնում էինք. երկուսիս տրամադրութիւնն էլ փոխել էր, երկուսս էլ խորատուցեալ էինք մարերի մէջ. Նա մտածում էր իր ընտանիքի մասին, իսկ ես պատկերացում էի վատագործների հեղուկական գաղթի իր քաղաքական քայր կողմերով.

Այս տխուր վայրկեանները՝ շատ չվայել-լեցինք իրար հետ. Նրա երեւացին Շաշ-

Նազիի այդինքը, ես ձեռքի և հաս-նելով ընկերոջս ասացի.

— Այս աշտեղ ձեզանից պիտի բաժան-ւեմ, որովհետեւ մի փոքրիկ յոռնաւորա-րութիւնով ուզում եմ Շաշ. Քաշի գնալ:

— Գնացէք, — ասաց վանցիս և ձին ջրելով՝ մեկը բաժանեցինք իրարից:

Չէնք որ ինչանից բաժանեց՝ սկսեց մարակել ձին և ջրել. ես վերջին անգամ նրան մի քանի միթարական խօսքեր ասացի, բայց չկարողացայ իմանալ լռեց թէ ոչ:

Շաշ Քաշիի հաւաքարհին ես հանգի-պեցի աւերակցի մի խումբ սոյապանե-լի, որոնք ուրախ էլ-եւ անելով՝ ջրում էին ինչ-որ բան և գնում Շաշ Քաշի:

Այս բարեկեցի երանք և ուղեցի իմա-նալ, թէ որեւէ բան գիտեմ արդեօք, թէ բանից բխարար եմ. Միամիտները ոչինչ չգիտէին, իսկ ես նրանց ոչինչ չասացի, որովհետեւ գեա ինչ անհաստատի էր թուում այդ բոլորը ու ես աշխատում էի ինչ համոզել, որ արեւակցիները սխալ են հա-կացել մոռեւորիկ կանչի իմաստը:

Մտնելով Շաշ Քաշի, գիւղացիներին գտայ բոլորովին անխաղ գրութեան մէջ. գիւղացիների մեծ մասը նը-տած համրի վրայ խօսում, վիճում և քղաւում էին. Այս գործանքով ձիս ջրեցի ուղիղ գէպի այդ խումբ մարդիկ և կան-չելով անգական ոտականին վերցրի ինչ հետ. նրանից տեղեկացայ ամեն բան. Պարզեց, որ շառաղջիները մաս լինելով քաղաքին, շուտ են լսել գաղթելու լուրը և ամեն մէկը իր պատրաստութիւնը տեսել, սպասում է մօթն ընկնելուն, որ ձամբայ ելնէ, զով, լուսնեակի դիւրեմով:

Ոտականին ինչ տանելով իրենց այդին հիւրասիրեց. փոքր-ինչ հանգրտացայ, ձիս էլ հանգրտացայ և կերուա ու ես ճամ-բայ կայ քաշաք գնալու: Շաշ-Քաշին, որ վանի կախէթիւն է, գտնուած է քաղա-քից քառորդ ժամ հեռավորութեան վրայ:

Արեւը վանի լճի վրայ էր, երբ ես Շաշ-Քաշիից համբայ ելայ:

Մայր մանուղ արեւի ճառագայթները խախտում էին լանդ լճի վրայ, տօթը կա-րակ էր և ծովից փչում էր մի զով և դիւրեկան քամի:

Նրա անցում էի Ալոփի կոչուած առե-կական թաղից, որ հոյս հարակ էր դար-ձել, երբ փրտակներն ու աւերակները ա-մայութիւն և դատարկութիւն էին արա-տայտում և երբ ձիս գործանքով ու իր միշտ կախաւ իշխանման ակալները սրած անցնում էր այդ լճու ու մաւղ, ամայի փո-ղոցներով՝ ես մի զարգանդ զգացի... Ինչ թաց, որ ես մեռել եմ տեսնում, և իս-կապէս, ես անցնում էի մեռած քաղաքի միջով...

II

Խաշ-փողոցը, որ կարելի է ասել վանի սիրտն է, գտնուած էր թառնաւած, երկար Նայեցի գետ ու ջէն, երկար գիտե-ցի այս ու այն կողմը, բայց մարդու երես չտեսայ խառնութիւնը փակած էին, հրա-պարակի վրայ կանգնած, հանգստացող դատարկ կառքերը չկային, մի բան որ խաղաղ ժամանակ չէր կարող պատահել. խաշ փողոցի վրայ անպակաս պիտի լի-նէին առլիւնն ու կառքերը. ո՞ր էին նը-րանք:

Այս փողոցի ճամբան ընկնել և ու-ղեւորեցի գէպի հայկական կառավարու-թեան չէնքը, որ գտնուած է միւսնոյն փո-ղոցի վրայ:

Այնպէս չէր կարող մարդ չլինել, այն-տեղ չէր կարող խաշ փողոցի վիճակին են-թարկել:

անհոգ և քանդաղ չէին ինչպէս առաջ. Այժմ ամենամոյն անգամ ժիւր, կտրիւն էր դառել. անգործութիւնն ու պարագու-թիւնը, որ տանկահալութեան ընդհանրա-պէս և վանեցիների մասնաւորապէս խառ-ցած բնութեան մէկ մասն են կազ-մում, այդ պահուն չցայեւ էին:

Այս գործանքով տկանատես եղայ, թէ ինչպէս շարժի վանեցին. ամենայն առա-տանքանութեամբ բաց էր արել իր կրպակի դուռը և երիտար ցրում էր սրան. նրան խառնութի մէջ եղած թէ թանկագին և թէ էժանագին մթերքներն ու ապրանքները, այն էս նրա աչքին չէին գալիս այդ բոլոր-ը, որովհետեւ նա գիտէր, որ մի քանի ժամ յետոյ թողնելու է ամեն բան, և կրպակը և նրա մէջ եղած մթերքները և իր ասու-նը, որի մէջ մեռել էր, և իր պաշտառու այգին, որի մէջ անց էր կացել իր ման-կութեան և պատանեկութեան ուրախ և տխուր օրերը, և վերջապէս վանեցին հաշտ-ւել էր այն մաքին հետ, որ թողնելու է իր հայրենի քաղաքը, որի համար կուէլ էր ամբողջ մի ամիս. Այս բոլորի հետ նա հաշտուել էր կէս օրում. այդպէս անխելի է պատերազմի արձակած վիճակը. ո՞վ կա-րող է փոխել նրան, եթէ ոչ ինքը պատե-րաւմը:

Հայկական կառավարական շէնքի տաւը խառնում էին ազամարդիկ և խօսում էին, ահագին դժարութեամբ ես պատուեցի բազմութիւնը և անցայ խառնող ազամար-դիկ կառուցներն էին, որոնք կանգնել էին շէնքի տաւը ու զենք էին պահանջում ինք-նապաշտպանութեան համար:

Ինչ ամենից շատ գործացնում էր մի հանգամանք, որ ամեն մի երիտասարդ ու-րախ էր և անհոգ. կարծես այդ վառվառն ազամարդիկ պատրաստուած էին ուխտի գնալու, միայն ընկած-կանգնած, կեանքի մէջ երկած ազամարդիկ զբաղին, թէ ինչ ասել է և ինչի՞ր է կապած ընդհանուր գաղթի հետ և հենց դրա համար էլ նը-րանք լուռ, տխուր և մասնոց էին, նման այն պարտիզանի, որ ատրիների ընթաց-քում անկում, խնամում և հոգում է, ան-համբիւր սպանելով ատրիների աշխատանքը վայելելու և ահա մի օրում տարերքը պա-լիս է և ամեն ինչ տակն ու վրայ անում: Այն ճիշտ այդ պատկերն է որ ներկայաց-նում վանի ընդհանուր գաղթը. Արեւ մայր մտաւ և մօթը կոխեց. քաղաքի փողոցնե-րը՝ խառնող պատերուն պէս՝ հրապներ չի-նելու պատճառով՝ օտարախելի տեսք են ընդունում. մթութեան և խառնորի մէջ քաղում, բայց ձայնը լուռ ես. միակ բա-նը, որ կենդանութիւն է տալիս քաղաքի մեռած և աղլամուղի մէջ թաղւած փո-ղոցներին՝ դա փողոցների ալ և ձիս կող-մից հոսող առականներն են, որոնք խառ-նելով հոսում են վանի համարեա բոլոր փողոցներում:

Այդ օրը վան արտասովոր երեկոյ էր ապրում, փողոցներում երթեւեկութիւնն անպակաս էր. ժողովուրդը իր պատրաս-տութիւնները ցերեկը տեսել էր ու ան-համբիւրութեամբ սպասում էր լուսնակի երևնալուն, որ զով գիշերով ճամբայ ընկնի:

Լուսինը կամաց-կամաց բարձրանում էր հորիզոնի վրայ և կարծես ուզում էր ասել. «Արդէն ժամանակ է դաղթելու, ամենա-փոքր յապաղում վտանգի հետ է կապւած ու եւ ժողովուրդը լուռ էր այդ բոլորը և կատարում:

Ամբողջ օրը թափառել էի. յոյնած և շարգում գնացի սենեակ, ուզում էի փոքր հանգրտանալ... Գեա չէի նստել, ներս մտա տանաւելու և բարեկեղծուեցի:

— Չէ, ի՞նչ կայ, կարապետ աղա, դուք էլ է՞ք պատրաստուել, հարցրի ես, ինչ բոլորովին ուրախ և անհոգ ցայ տալով:

— Ի՞նչ խօսք կրնայ ըլլալ, մենք ալ պատրաստուած ենք. Ուսումն արդիւրեւարի տանք քանդի, որ մեզ ալ այս օրին շնա-ցնելու, ասաց կարապետ աղան մի խօք

Հասարակական կյանքը և կրթությունը հարկավոր է, որպես խնդիր մասին: Այս փորձարկումը մեր խնդիրներն է, որպես պետական կյանքի մի քայլ առաջ ելնու և ցած ձայնով տեսնել:

— Մենք այս գիշեր կերթանք, դուք գիտե՞ք: Երբ դուք ալ երթալու ըլլա՞ք, այդպիսի և փողոցի գոնեքը ամուր փակի՞ր և բռնադատե՞ք ձեր ձեռքը, ահա քեզ բռնադատե՞ք, առաջ կարողանա՞նք ազան և հեռացալ:

— Կարողանա՞նք ազան, Կարողանա՞նք ազան, կանչեցի՞ր ես, որդւո՞ւմ է, հեռանալուց առաջ քաղաքը այրել, այնպէս որ քո նախագահական միջոցները միանգամայն աւելորդ են:

— Ձանձուր, կայրեն, թող այրեն, այդ իրենց գիտնալիք բանն է, միայն դու այնպէս ըրէ՞ր ինչպէս որ ըսի: «Վճիռ», ալ խորհէ՛, մէկ էլ էն տեսար, կէս ճամբից մեզ ետ դարձեցին, ըսելով, թէ ուր նա հանկը չենք ընել: այն ժամանակ ի՞նչ պիտի ընենք:

Այս խոսակցութիւնը կարողանա՞նք ազան իստիքի տեսլ՝ գիտնալ դրական նշան տալ և լսեցի: Պատկերացիք: Գետաշրջան չէր փակել, լսեցի, որ սենեակիս դուռը ծեծում էն: Բայց արի դուռը, ծեծողը Կարողանա՞նք ազան էր, նա մէկ ձեռքով բռնել է նախքի մի մեծ աման, իսկ միւսով՝ շուշիկի տուփը:

— Ի՞նչ կայ, էդ ի՞նչ է, Կարողանա՞նք ազան, տեսցի՞ր ես զարմանքով:

— Քեզինք բամբակեց յետոյ, ես քիչ մը երկար մտաւայտի առեւր վառելու մասին, պատասխանեց Կարողանա՞նք ազան: Գոնէ շիտակ կրես, պէտք է առեւր վառել, ապա երթալ, վառելի թուրքերը կուգան և այս գեղեցիկ սենեակներ, այս մաքուր անկողիններ և տանա հազար ու մի բարեփոխելիք վայելեն ու կը ծիծաղեն մեզ վրայ: Խորհեցիք: Ծեծողը վառել, բայց նորէն դրդեցի, վառելի ձեռք չի գնար այդպիսի բան մը ընելու: ուստի քեզի այս քարիւղի աման և այս լուցիկն, որ տամ քեզ, որ տան այրեն տունս, երբ հեռանալու կըլլա՞նք:

Այս ասելով, Կարողանա՞նք ազան քանեց ձեռքը, սեղմեց և վերջին «Ճառք բարեւ» տալուց ու դուռը կամայ ծածկելով հեռացաւ: Իսկ դարձեալ ձեռքի մահճակալիս վրայ և աշխատեցի փոքր ինչ քանակով:

Ամբողջ գիշերը հաս ընդ հաս հրացան նախաձեռնեց էր բռնել և խառնել ի խառն ու կցկտուր խոտակցութիւններ:

Քաղաքը կորցրել էր իր ամբողջական խաղաղ ու հանգիստ կեանքը, որովհետեւ պատերազմում էր մեծանելու:

Ո.

(Հորիզոն)

ՀԱՅՓԱՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ՎԻԿԱՐԸ

Մոսկուէի հայկական կոմիտեն փոխառականներին համար յատկացրել է 20.000 ռուբլի, որոնք դրանք համար 10.000 ռուբլի և իզդիր գտնուող իր խմբին յանձնարարներ է կերակրել 20.000 հոգի:

— Տ. Լևոն Մանթաշեանը տանկահայ փոխառականներին համար նուիրել է 25.000 ռուբլի:

— Միայն իշխման հասած են 50.000-է աւելի փոխառականներ և հոտանքը դեռ չէ դադարած. շատեր կը մեռնին անօթութենէ և հիւանդութենէ:

— Իզդիրէն 6/19 օգոստոսին հեռագրում են թիֆլիսի «Հորիզոն»-ին:

Փոխառականները շարունակում են դալ. ամենքը ցնցոտիներով մէջ:

են, քաղցած, կիսակենդան. Օգոստոսին մեծ գործը շատ է կայում: մեծ պահանջարկ կայ որոտացաւ աշխատանքների մահացողների տուկոսը մեծ է: Ուստի այսուհետև կանխաձեռնելու պահանջարկը փախուստականներ են մեծ անձնաւորութիւնների կողմից շահագործման: Հացի պահանջարկն էլ կայ:

Այս օրերս Արամը տղամարդ ըլլալով իրեն հետ վերադառնում է վան, որը գրաւուած է մեր զօրքերով: Պահանջում է անյապազ օգնութիւն՝ փոխառականներին վերագարձելու համար աւելում երկիրը: Ետո Ալաշկերտցիներ վերադարձել են:

— Վանի նահանգապետ Արամը ինքն ալ հրատարակել է հետեւեալ ծանուցումը:

«Վանի վիլայէթի հայութեան. Վանը վերադարձած ըլլալով, ինչպէս որդական իշխանութեան կողմանէ թողոտուած է միայն տղամարդկանց գտնուելու:

Ես քանի մը օրէն կը մեկնիմ գէնքի ու աշխատանքի ընդունակ տարրերու հետ:

Յանկալի է, որ ընտանիքները տեղափոխել վերջ, և մանաւանդ ընտանեկան հոգս չունեցողները շատ պեն միանալու ինձ և կամ ինձի վերջ ուղղակի մեկնին վան:

Վիլայական և այլ գիւրութիւններ ըլլալով իզդիր:

Վանի նահանգապետ Ա.Ր.Ա.Մ.

— Եփրատի ափերին վրայ մի լիճանոր փութերով ցորեն և գարի հասունցած է բայց գործող ձեռքերի պակասէն կը մնան առանց հրն. ձուերու: Այդ մասին մէջ գործող օտու զօրքերի հրամանատարը անհրաժեշտ համարած է որ Ալաշկերտի և վանի գաղթականներին վերադարձը շտապեցնեն:

ԱՆԴՐԱՆԻԿԸ ԹԻՖԼԻՍԻ ՄԷՋ

Հայ կամաւորների առաջին բանակի հրամանատար Անդրանիկը թիֆլիսի գաղթականներով, օգոստոս 13/26-ին հրաւիրուած է թիֆլիսի ժողովարանը ուր խանդավառ պատիւներով ընդունուած, ամենքի միտադրութեամբ առարկան դարձան եւ բազմակի ծաղկեփունջեր ընդունած է: Ի պատիւ Անդրանիկին ժողովարանի աւանդների խորհուրդը 500 ռուբլի նուիրում է անոր, մայ կամաւորներին համար: Անդրանիկ կարգադրում է յանձնել այդ դրամը - Ազգ. Բիւրօին:

ՏԵՂԱԿԱՆ

Այնպիսի տարի Մարտի մէջ կատարուած յայտնական ճակատամարտի որով յետ մղուեցաւ փոքրիկ վերայ արշաւող դերմանական զօրաբանակը շարաշար յայտնաբերով, յիշատակը ասնելու համար ցոյց մը կատարուեցաւ կիրակի օր (սեպտ. 12), ինչպէս որի մեղեր նայեալ և Մարտի մէջ, հակադիր կողմի կապուցութեան (Ligue antibalkaniste) նախաձեռնութեամբ:

Այդ հանգիստաւոր ցոյցին՝ որին մասնակցած էին բազմաթիւ ֆրանսական ընկերութիւններ, սէնտրալներ և այլն, տեղիս Հայ գաղութն ալ մասնակցեցաւ: Ասոր նախաձեռնութեամբ տեղեկութիւնները արեւելի կողմէն իրենց ընկերութեան և թէ՛ Հայ անունին:

Ինչպէս որի մասնակցութիւններին պատկանող եկեղեցիներին մէջ, նայեալ և մեր Հայաստանեայց մատուին մէջ (rue St-Jacques, 96) յատկապէս պատարագ մատուցուեցաւ նոյն առում և բարեմայթութիւններ եղան Քառակ համաձայնութեան տեղութիւններին յայտնութեան և թիւրքահայաստանի ազատութեան համար: Պատարագի աւարտումէն յետոյ, «Հայ Երիտասարդաց Միութեան» կազմած թափօրը ճանաչուեցաւ մատուակն դէպի Գուր Ռիէր Ռիւմէի ծառային ուր ցոյցին մասնակցող բոլոր ընկերութիւններն ու խմբակցութիւնները պէտք էր հաւաքուէին իրենց անունով շշմանկաւոր մը կազմած անկէ ճանաչուեցաւ եւ նախ համար, Հայ թափօրին առջին պարգում էին հայկական գոյներով կարմիր, կանաչ և կապույտ) մետաքսեայ դրոշմի գրչակ մը Union de la Jeunesse Arménienne de Marseille - Հայ երիտասարդաց Միութիւնը Մարտի վերատառութեամբ, ֆրանսական և գաղղական տեղութիւնների գրչակներ, ինչպէս և ներքին թանկագին պըտակ մը L'Union de la Jeunesse Arménienne de Marseille aux Glorieux Vainqueurs de la Marne, 12 septembre 1915 վերատառութեամբ, թափօրին կը մասնակցէին, ընկերութեան անդամներէն զատ, տեղիս Հայ գաղութի ընդհանուր Ժողովի գիւնը (ատենակցեալ Տ. Մ. Թէքէան և ատենագիր Տ. Վ. Վահանի), Հոգաբարձութեան անդամների մեծամասնութիւնը ատենակցեալ Տ. Ս. Սահաթեան և խորհրդական Տ. Չէչեան) և գաղութի անդամներէն շատերս: Յրանաական պատերազմին մասնակցող 3 Հայ զօրքեր արեւմտեան օր Մարտի կը գրանարէին թողոտութեամբ, նայեալ և մեկ կարգի վրայ փողոցները ահա գին բազմութիւն լցուած էր երկու կողմի մայթերին (trottoir) վրայ, ունեք երբ կը տեսնէին La Jeunesse Arménienne վերադառնալու գրչակներ, ce sont les Arméniens բռնով իրարու ցոյց կատարին և համակրական տեղեկութիւններ իրարու կը հաղորդէին: Հայերին նկատմամբ իրենց ըմբռնութեամբ համեմատ, nos petits alliés կոչելով գնանք: Պաշտօնական կարգադրութեան համեմատ ըսիկ ցոյց մը միայն պիտի լինէր և այդպէս ալ եղաւ, թափօրը կեղծանական գիւն:

Այս պատկառաւորեցիկ հանդէսի աւարտումէն յետոյ, Հակադիրման կապակցութեան ատենագիր Տ. Ռոզ Պարլապէտ հիացման և վստահութեան ուղիք մը հետագրեց Մարտեանցիների կողմէն սպարապետ Ժաֆրին:

Այս պատկառաւորեցիկ հանդէսի աւարտումէն յետոյ, Հակադիրման կապակցութեան ատենագիր Տ. Ռոզ Պարլապէտ հիացման և վստահութեան ուղիք մը հետագրեց Մարտեանցիների կողմէն սպարապետ Ժաֆրին:

Յրանաական բանակի Հայ-կամաւոր զօրքերէն, Տ. Յարութիւն Վրիտան ուր ինչպէս յայտնի է, պատերազմին մէջ քաջարար իր սաացած վերքերէն բուժուելու համար գիւնորական հիւանդանոցներին մէջ կը գարման, էր ժամանակէ մը ի վեր, բժշկուած է այժմ և իր ազգայնութեան միջոցին մէկ ամիս Մարտի անցանելու թողոտութիւն ստացած լինելով եւ կած է այստեղ. կիրակի օր հայերի թափօրին մասնակցող 3 Հայ կամաւոր զօրքերէ մին ինք էր:

Մենք ուրախութիւն տեսնեցանք ընդունելու իր այցելութիւնը խըմբադրութեան գրտնեկեակը և զինք տեսնելու կայտառ և զուարթ վիճակի մէջ, պատերազմի գաշտը վերադառնալու և ազատութեան ու քաղաքակրթութեան դատին համար յոժարակամ գարձեալ կուեղաւ փառ ոգեւորութեամբ Տ. Ս. Գրիգորեան ու միայն գէնք շարժել, այլ և գրիշարժել գիտէ և իր գրտնեկը Արմէնիայի մէջ մեծ հաճոյքով կարգադրուելու մեր ընկերացողներէ, իրենց ծանօթ եղած է որդէն իսկ մենք հաճոյքն ունեցունք տեսնելու նաև որ Տ. Ս. Գրիգորեանի ձեռքերը գէնք և գրիշարժելէ զատ՝ ձեռաբուժատան հիւանդին յաջողակութիւններ ալ կըրնան ցոյց տալ: Բազմապայրին մէջ իր հանգիստի պարագ մը լցնենք շիւնաձեռներէն մամադոյցի ձառահիւս շղթայ մը ստոր ապադոյցներէ մինէ որ նուիրեց Արմէնիայի խմբադիր, տընօրէնին, յիշատակի հանք:

3 սեպտեմբեր

Ինչպէս գրած էի, օգոստոս 24-ի իրիկունը խրամաւորները գնացին, եւրոպական, Ս. Գի. Գի. (1) առաջինը, Շատ աւերակներ տեսած էր բայց այս գի. Գի. կերպարանքը սարսուռ կազդէր. երկու կողմէ.....

Այս տղերք գրած միջոցիս գի. Բանական 105 մը կիլոյայ մեզնէ 10 մէկը հետեւ որով կընդմիջուի նա. մակու կը կանգնենք. ճիշդ ու ճիշդ գլխաւոր բժիշկի (Médecin-chef) սե. Նեակին առատաւոր ծակեր ու ներս ինկեր է. սիւրիսդին հետ երկուք. նիս կը վազենք սենեակը. աներեւ. կայելի տակնուկը թիւն մը. տախտակները փրած, պատերը փրած, անկողինը սեղան կտրտած, ա. մէն բան փշուր փշուր փշտակները տակէն դուրս կիլնէ բժիշկը հոգով թաթախուած բայց բոլորովին տն. վրամանգ, կարծես հրաշքով մը. Ռուսերը ինկեր էր սենեակին մէջ ուր կը քնանար բժիշկը և պայթեր էր սենեակին մէջտեղը. հազիւ կու. բախանանք այս բախաւոր ելքին վրայ, նոր գլ. Գ. մը կը հասնանք թէ մեր տեղը իրենց նպատակ ըն. տրած են և պիտի «լրեն» (arroser) մեզ. ամէն մարդ կը մոռնէ պատ. բառաւորաւ ապատանները և կը սպասենք որ փոթորիկը տնցնի նա. բէն քանի մը հտու կիլնան. մեր բո. լարախքը ծաւեր կը կտրտին. ձի մը կը սպաննուի, երկու գինւորներ թիւթի կը փրաւորուին և կը փեր. ջանայ. Զորմանալի բան մը. բժիշկի սենեակին մէջ սնտակ և այլն կտրտ. տած էին, իսկ իր ակնոցը. հետա. գիտակը, ժամացոյցը անփնա էին, թէ և ի հարկէ 25 սանդիմէզը հոգի տակ թաղուած. անմիջապէս փռա. հաւ (sapeur) գինւորները եկան cagnan փերալիններ, որ այս գիշեր նարէն պատկի բժիշկը:

..... Մեր գիծերը գիւղէն քիչ մը անցին են և գերմանական գծերէն բաւական հեռու, գրէթէ 1 1/2 քի. լոմէզը. Պէտք է որ երկու գծերին մէջտեղ գործէինք. ի հարկէ չեմ կա. բող ըսել ինչ կերպով և ուղղա. թիւթը. Միայն թէ ամէն պատրաս. տութիւն երկուք օրերէ ի վեր տես. նուած էր. ահագին միգրայեօցի ա. թնդանթի սլոնի պատրաստ կե. ցած էին աշխատաւոր գինւորներին պաշտպանելու. մեր թնդանթները երբեմն երբեմն կը կրակէին թշնա մուն հանգիստ կեցնելու համար. բայց առատ պաշար պատրաստ էր յարձակումի մը պարագային հա. մար. Աշխատանքը տեղի քանի մը գիշեր. Մեր գործարը, որ տակէ 15 տարի առաջ գեւ. գործար չեղած անուն հանած է, առաջնակարգ գը. ձերը և նայն իսկ գծերին պաշկ կը

(1) Թէև մեր Թղթակցը գիւղին անու. նի սկզբնաւոր միայն գրած է, բայց պաշտօնական զեկոյցին մէջ յիշուած է ան. իմք.

պաշտէր բոլորովին անվրդով գըն. գակնիքին և աւերակին մէջ.

Մեր կորուստը կարծաւորին հա. մեծաւ չէին եղաւ. 600 վրաւոր կամ սպաննուածի պատրաստութիւն կար և հազիւ 7 սպաննուած և 30 չափ վրաւոր եղաւ. Ասոնց տեսա. բանը կուռի սրտանման կողմէ է որ չեմ ուզեր նկարագրել. արդէն մարդ շուտով կը վարժուի և մահ մը տես. նելէ 10 բալէ յետոյ կը ծիծաղի կամ կը քնանայ:

Մեր բժիշկը շատ քաջ մարդ գլխաւ. Ս. մէն տեղ կը պարտի սե. սի անվարութեամբ և անձնուիրութ. թեամբ որ ամէնքին հիացում կը պատճառէ:

Երկուք ու կէս ամիս կը լինի որ մահուան հետ ամէնօրեայ գրոցիներ ենք այստեղ. յոստիք որ այս գրա. ցիտիւնը հակակրական կը լինի մինչև վերջը և մահը չգար գրկել մեզ. Մարդու բարոյականը կամաց կամաց կը վարժուի խառամբեր կեանքին և կարծես թէ նոր կաղա. պարի մը մէջ կը ձուլուի:

Այս երկուք ու կէս ամիս ամէն տակնուկ է որ շատ բաներ փոխուած են. այժմ մենք յարձակողական գիւղ. մը կը բռնենք այստեղ ու մեր թըն. գանթներն անցապար կորտան մինչդեռ գերմանականները ակարա. ցած կերկին և թող կերպով կը պա. տախանեն. մեր թնդանթների հարաւածներին:

Վաղուան յաղթութիւնը չէր. բէն կը պատրաստուի:

... Ուղաններին հետ գրկեցէք նաև երկարական լամբ մը և անոր հետ մէկ հտու աւելի pile. Գիշեր ա. տեն անհրաժեշտ է. երէկ գիշեր ան. տաներին մէջ ժամերով ճանրաւ փնտեսցի մինակ և հազիւ գտայ պատահումքով, մեր գունդէն լրա. բեր գինւորի մը հանգիստ լինե. լով. տնայէն մութ էր որ մէկ մէկը առաջ ծաւերը չէին տեսնուեր և քա. լոյին սարը ցիտի մէջ կը թաղուէր. Բարեբախտաբար միւս գինւորը և լեքարական լամբ մ'ունէր. Գեաթ. նը սուժերի ծակեր, տեղ տեղ երկաթաթիւնի, խրամաւորներ, սա. ճաղ պատրաստ պուպաներ և այլն ... մ'ըր գնել սաք չեմ գիտնար:

Յրմանացի հաղ զինուոր մը

ԳԵՐՄԱՆ ԶՕՐԱՊԵՏՆԵՐԻ ՏԱՐԻՆԵՂ

Մարտականներ հաւելէր 79 տա. բեկան. Յոն տէր կոյց, 72. զորա. պետներ Յոն Պիլինկ 71, Յուլի. հաւելէր 71, իշխան Պափէրի 1 է. լոյս 69, զորապետներ Յոն Պի. լոմ 69, Յոն Բիւք 69, Յոն Հաւ. զէն 69. Մարտական Հեմանպարկ 68, զորապետներ Վոյսիս 67, Յոն Լեմիլ 67 (երբեք անձնապահ չէ եղած և որ երեք զորաւորականներ կը հրամայէ), Յոն Մոլթթ 67. ժա. բաշխող Մաքէնըն 66, զորապետ. ներ Լէնսէնկըն 65, Պիլլէր 65, Հէպինկէն 65, Սթոյ 64, Միսարա

64, Կալլից 63, Պելլ 62, Էնէմ 62, Սթրանց 62, Յալքէնհայմ 51. գահաժառանգ. վիթթէնպէրիկի՝ Ա. Կէր 50. գահաժառանգ. Պափէրի՝ Բալէրթ 46. գահաժառանգ. Բեր. սիալի՝ Յրէտէրիք. Կիլլոմ 33 տարե. կան:

ՄԷԿ ՏԱՐԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՀԱՅՈՒՆԵԿԵՐՈՐ

«Նի. Եօրք Թարկ» թերթը կը հաստատէ որ թէ և Գերման իսկ մէկ զորաւորականը վերջ գրաւած է Պէլթիքը, առաջին փոխնիւն և Յրմանալի հիւսիս. արեւելեան ամենէն հարաւոր նահանգների մէկ մասը. բայց միւս կողմէ կորանցուցած է 3 միլիոն մարդ, մասաւորապէս իր մա. զովորդի 100ին 5ը, իր գաղթական. բերը խաղաղականի արշապետա. ներին մէջ. իր Ափրիկեան տիրապե. տութիւնները, և Գիւս. Չէուի աւ. բացած նահանգիտուր. ըսել է մաս. մէկ միլիոն հազարամէթը քառա. կուսի գերմանական հոյ և 10 մի. լիոն հպատակ իր առեւտրական մեծ նաւատորմի նաւերը կործանուած են կամ փախած ապաստանած են չէ. զոք կամ ողջ այնին նահանգիտանե. րի մէջ. արտաքին վաճառականու. թիւնը ջնջուած է. իր մեծ և արժէ. քաւոր պատերազմական նաւատուր. մրդէն իւրին կը մնան միայն ընդ. ծովայինները, մնացածը կամ ընկղ. մուած է կամ պահուած է վիճելի. շափէնի կամ Գիլէի մէջ. իր ընդ. ծ. վեպները գինւորական տաւերու. թիւններ ձեռք բերած չեն. կը յոգ. նեցնեն թշնամին բայց գինւորական կառի մէջ իրենց ոյժը նուազ է:

Բայց Գերմանիան ենթարկուած է ստկալին բարոյական շատ աւելի մեծ կորուստների. Գերմանիան և Հոհենօլթերները յախանապէս գոտապարտուած են. Այն հիացումը և յարգանքը որ իրեն. համար շա. հաւ էր Գերմանիան, փոխարինուած են այժմ զղուանքով:

Պատմութեան մէջ նմանը չկայ այսպիսի միլիոններով մարդ ունեցող ժողովրդի մը որի կոտորվաւթիւ. նը լարած լինի իր բոլոր սլոնը. և ողանդի մը մէջ աւելի զորաւոր գործներու. համար զանոնք. Անյաղթ Գերմանիան, ողջմաս թեան չեն. թարկուած Գերմանիան ողջմասիք մ'է այնուհետ ըսելով աղգերի իս. զաղաթեան և ապահովութեան գէտ:

ՀԱՄԵՐՈՊԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ

Ռուսիայի Նիքոլա Ռ. ցարը առգ. մաճակաւի կեղբուն երթալով, ինք անձամբ ստանձնեց պատերազմի գե. բաղոյն հրամանատարութիւնը. կե. րի թէ Նիքոլա ցարի այդ անձնը. իրաւթիւնը առաւ զօրքերին մեծ ոգևորութիւն սրտաճառեց. միւս կող. մէ ալ ճափանէն բաւական առգ. մա. մթերք և թնդանթներ եկած լինե. լով Ռուսիան, Ռուսերը որ կը նա.

հանջէին, սկսած են մեծ յաղթա. թիւններ տանիլ մի քանի կէտերի վրայ. Սերէթի մէջ և այլ մի քանի տեղեր Գերմանացիներ ստիպուեցան շատ մեծ կորուստներով նահանջել. բազմաթիւ տղա. աւանդներէ պատրազ. մաթիւ հապարաւոր գերիներ և առգ. մաթիւեր թաղով Ռուսերի ձեռքը:

Կովկասի փոխարքայ կոնս. Վարա. ցով Դաշկով իր ձերաթեան պատ. ճառով հրամարտական տուած լինելով, Ցարը կովկասի փոխարքայ և զինու. րական ը'դ հանուր հրամա. տարնը. շանակեց Նիքոլա մեծ գա. քը որի ցոյց տուած առգ. մաթիւական հատա. թիւնը ստաւիկ երման. առգ. մաթիւա. տին վրայ՝ մեծ գովառաների արժա. նի հանգիստացու. վարա. ցով Դաշկով կոնս. կովկասէն մեկնած ժամանակ իրեն հետ կը տանի Հայերի ջերմ համակրական և երախտալիտական զգացումները. Ցարաւորս չկայ որ նոր փոխարքայ Նիքոլա մեծ. գա. քնալ նայն հայրախ. տմ փորձա. քը պի. տի ունենայ Հայերին համար:

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆԵՐ

ԾԱՌՈՒ ԳԻՐԲԵՐ

Այս Բեկաի խմբագրատան մէջ ծախա. կը գտնուին ի միջի այլոց, և հետեւեալ գիրքերը, որոնց արժէքները նշանակուած են իրենց առջև:

Մարտէլլէն գաւա. զրկելու համապար. հաճախքը գնողին վրայ է. աւտի հաշ. ի գիւրաւթեան համար կը նշանակենք թէ՛ Մարտէլլի մէջ ծախուելու գինները և թէ փաստով ուրիշ քաղաք զրկուելու գինները (Այս վերջինները փակագծի մէջ գրուած. ներն են)։ Արժէքը կանխիկ շտապ. ւած գիրք չգրկելիս։ Արձանագրուած (recommandé-registré) ծրարով ստանալ ուղղանքը պէտք է 25 սանդիմ աւելի զըր. կեն իւրաքանչիւր ծրարի համար որ 2 քի. լէն աւելի պէտք չէ կշռէ։

Գ. Կարդ-Մայրոյ Գիւ. ՍՏԱՆԵՒԻԹԻՆ (1), ՄՈՒՏԲԻՆ, Ի Հ ՅՈՒ Նիքոլայ Լուսա. ւ. քիւն առաջ. (Բեկաի առաւ. մե. սիւս. թիւն), Դիւ. 1 քի. 25 (1.35)։

Գ. Կարդ-Մայրոյ. ՈՒՐԻՆ ԳՐ ՏՈՒՆ (առ. Հայ ստաւի. նախ. քի. թիւն) և իրենց քաղ. րակը ժա. թիւնը (Բեկաի առ. առ. մե. սիւս. թիւն), 2.50 քի. (2.75)։

Մ. Վարժապետեան, Ճիւ. Գիւ. ՍՏԱՆԵՒԻԹԻՆ (Բեկաի. և առաւ. մե. քի. թիւն) և իր. քաղ. րակը ժա. թիւնը (Բեկաի առ. առ. մե. սիւս. թիւն), 2.50 քի. (2.75)։

Բեկաի. Կիւ. Գ. Կարդ (1), 2 քաղ. րակը ժա. թիւնը և պատ. րակը առաւ. մե. քի. թիւն. և Հայ գաղթական. թիւն. 1 քի. 25 (1.35)։

Haic & Belus. A National Dram. composed by M. J. Zorab. Calcutta. 1895. Գին 2.40 (2.50)։

ՏԵՐԵՒՆ — ՄԵՐԵՒԻՆ
Մ ՓՈՒԹՈՒԿԱԼԵԱՆ
ՄԱՐՍԵԻԼԵ
Հայերեն Տպարան Մ. Փոքրեկալեան
Le Gérant: François CARRIERE.
Marseille. — Imprimerie du Midi